

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ДЕШКО Л. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
(Донецький національний університет)

УДК 342.7+341

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА КОЖНОГО ЗВЕРТАТИСЯ ЗА ЗАХИСТОМ
СВОЇХ ПРАВ І СВОБОД ДО МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ
ЧИ ДО ОРГАНІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

Стаття присвячена виявленню основних напрямів вдосконалення конституційно-правового забезпечення права кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій. Обґрунтовано, що ними є визначення поняття суттєвої шкоди, якої зазнав заявник, та виявлення взаємопов'язаних критеріїв оцінки її наявності або відсутності; імплементація принципу “de minimis non curat praetor”; закріплення обов'язку передачі власнику майна, з якого знято арешт, державною виконавчою службою та процедури такої передачі у законодавстві України. Запропоновано внести зміни до ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження».

***Ключові слова:** права людини, захист прав людини і основоположних свобод, мінімальна шкода, повага прав людини, принципи конституційного права, de minimis non curat praetor, виконавче провадження, виконання рішення суду, право на виконання рішення міжнародної судової установи.*

Статья посвящена выявлению основных направлений совершенствования конституционно-правового обеспечения права каждого обращаться за защитой своих прав и свобод в международные судебные учреждения или в органы международных организаций. Обосновано, что ими являются определение понятия существенного вреда, причиненного заявителю, выявление взаимосвязанных критериев оценки его наличия или отсутствия; имплементация принципа “de minimis non curat praetor”; закрепление обязанности передачи владельцу имущества, с которого снят арест, государственной исполнительной службой и процедуры такой передачи в законодательстве Украины. Предложено внести изменения в ст. 60 Закона Украины «Об исполнительном производстве».

***Ключевые слова:** права человека, защита прав человека и основных свобод, минимальный вред, уважение прав человека, принципы конституционного права, de minimis non curat praetor, исполнительное производство, исполнение решения суда, право на исполнение решения международного судебного учреждения.*

The article is devoted to the identification of the main directions of improvement of the constitutional regulation of right to apply to the international judicial institutions or bodies of international organizations for protection of human rights and freedoms. It is proved that such areas are the definition of significant harm caused to the applicant, the identification of related evaluation criteria of its presence or absence; implementation of the principle of “de minimis non curat praetor”; obligation of the state executive service to transfer the things from which filmed the arrest, to the proprietor and the procedure of such a transfer in the legislation of Ukraine. It is proposed to amend Art. 60 of the Law of Ukraine “On Enforcement Proceeding”.

Key words: *human rights, protection of human rights and fundamental freedoms, minimal damage, respect for human rights, principles of constitutional law, de minimis non curat praetor, enforcement, enforcement of the court decision, right to enforcement of international judicial institutions.*

Вступ. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (ст. 3 Конституції України) [1]. Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України), що є однією з форм конституціоналізації міжнародно-правових актів як джерел права [2, с. 4]. Україна ввела у своє законодавство міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, а отже, і цілий ряд міжнародних документів із захисту прав і свобод людини і громадянина. Як наслідок, фактично в національний правопорядок була введена цілком нова структура по нагляду за виконанням законодавства – міжнародні органи по захисту прав людини [3, с. 3].

«Перед Україною стоять серйозні проблеми реалізації проголошених у Конституції прав людини, <...> а також міжнародно-правових актів з прав людини, ратифікованих Україною», – слушно зазначають Ю. Бисага, М. Палінчак, Д. Белов, М. Данканич [3, с. 3]. Одним з таких конституційних прав, яке є гарантією реалізації інших конституційних прав людини і громадянина, є право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ [4, с. 155–156; 5, с. 332–333].

Відаючи належне досягнутому вітчизняними вченими у дослідженні проблем прав людини і основоположних свобод, доводиться водночас констатувати, що поза увагою вчених залишилися питання вдосконалення конституційно-правового забезпечення права кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій в контексті його відповідності практиці міжнародних судових установ та потреб сьогодення.

Постановка завдання. Мета статті – виявити основні напрями вдосконалення конституційно-правового забезпечення права кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 3 ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Водночас в національну правову систему не імplementовано принцип “de minimis non curat praetor”. Як наслідок, Україна є однією з країн-рекордсменів за кількістю поданих проти неї заяв, в яких заявники скаржаться на порушення того або іншого гарантованого їм міжнародним документом права людини та / або основоположної свободи, але в яких таке порушення не досягло мінімального рівня тяжкості.

Так, наприклад, Україна посідає одне з перших місць за кількістю індивідуальних заяв, які визнаються Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) не прийнятними за критеріями “de minimis”. Цей критерій було запроваджено Протоколом № 14 до Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) з метою збереження і покращення ефективності контрольної системи на тривалий період, головним чином у зв'язку з дедалі більшою завантаженістю ЄСПЛ та Комітету Міністрів Ради Європи; через, зокрема, на потребу забезпечити Суду можливість і далі відігравати свою провідну роль у захисті прав людини в Європі. Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином» (пп. бп. 3 ст. 35 Конвенції) [6].

Лише Суд має компетенцію тлумачення та застосування цього критерію прийнятності. Узагальнення його практики дає змогу дійти висновку, що критеріями “de minimis”, яку зазнав заявник, є такі: фінансова шкода для заявника; суспільний інтерес та характер права, про порушення якого стверджується заявником; суб'єктивне ставлення з боку заявника до питання порушення його права та / або основоположної свободи та питань, які є об'єктивно значущими для нього в тій чи іншій справі; серйозність наслідків стверджуваного порушення для здійснення права та / або можливі наслідки такого порушення для особистої ситуації заявника.

Зазначений критерій ґрунтується на загальному принципі “de minimis non curat praetor” – «претор не займається дрібницями». Вищезазначений критерій передбачає, що порушення права, яким би справжнім воно не було суто з юридичної точки зору, може бути предметом розгляду в міжнародному суді лише в разі, якщо таке порушення досягло мінімального рівня тяжкості (рішення ЄСПЛ у справі «Корольов проти Росії» від 1 липня 2010 р.). Оцінка такого мінімального рівня має, звичайно, відносний характер; вона залежить від усіх обставин справи.

При цьому щодо того, чи вимагає повага до прав людини, гарантована Конвенцією та протоколами до неї, розгляду заяви по суті, то ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що органи Конвенції послідовно роз'яснювали, що вона вимагає продовження розгляду справи навіть у випадку, якщо сторони вже досягли дружнього врегулювання спору і якщо є підстави для вилучення заяви з реєстру справ. Однак також було встановлено, що потреби в такому розгляді немає у тому випадку, якщо стосовно питання, порушеного за Конвенцією у справі, яку розглядає Суд, вже існує чітка і досить значна практика Суду (рішення ЄСПЛ у справі «Кавак проти Туреччини» від 19 травня 2009 р.).

Якщо ж вимоги європейського публічного порядку, правовими актами якого є Конвенція та протоколи до неї, вимагають того, то є необхідність подальшого розгляду скарги.

Законодавство ж України, яке розвиває положення Конституції України, щодо поняття та критеріїв суттєвої шкоди потребує свого вдосконалення. Так, по-перше, в ньому законодавець використав термін «істотна шкода», а не «суттєва шкода», наповнюючи його змістом, який відрізняється від змісту, яким його наповнює ЄСПЛ. Судді Конституційного суду України у відставці П. Євграфов та В. Тихий щодо цього констатують, що в законодавстві держав – учасниць Конвенції для позначення одного і того ж правового поняття використовують різні терміни. Такі термінологічні розбіжності неминучі, адже, на відміну від понять, слова і словосполучення, в яких вони виражаються і закріплюються, у всіх мовах різні, тому одне й те саме поняття виражається в різних мовах по-різному. Тому значення конвенційних слів і термінів необхідно встановлювати в значенні, визначеному цими нормами та тлумаченнями, наданими Судом [7].

По-друге, потребує перегляду закріплений в законодавстві України критерій оцінки суттєвої шкоди «спричинені матеріальні збитки», який нині розраховується залежно від перевищення в певну кількість разів неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а також необхідним є виявлення та закріплення в законодавстві України й інших критеріїв суттєвої шкоди відповідно до практики ЄСПЛ.

Крім того, необхідною є імплементація принципу “de minimis non curat praetor” до правової системи України, який дає змогу суддям не розглядати «малозначні» справи. Так,

Пленум вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Постанові «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2011 р. №11 [8] зазначає, що на діяльність судів впливають, окрім таких негативних факторів, як незадовільне матеріально-технічне забезпечення судів, недоліки в роботі підрозділів органів внутрішніх справ, несвоєчасне виконання ухвал суду про привід осіб у кримінальному провадженні і у справах про адміністративні правопорушення, неможливість забезпечити участь адвокатів у судових процесах, тривалість часу, необхідного для доставки судових повісток про дату судового засідання, і такий фактор, як значне навантаження, перш за все на суддів першої інстанції. При цьому серед зазначених вище справ є позови, які явно не обгрунтовані, а до суду звертаються позивачі, які не понесли істотної шкоди. На фоні визнаних міжнародними організаціями істотних проблем в правовій системі України, а також неефективності проведених судових реформ розгляд явно не обгрунтованих позовів та позовів, в яких позивач не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами України не вимагає розгляду позовів по суті, призводить до таких наслідків: недотримання строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, а отже, до порушення права на справедливий судовий розгляд та права на ефективні засоби юридичного захисту, негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади в Україні.

Національні суди України використовують також у своїй правоінтерпретаційній діяльності щодо прав і свобод людини та їх гарантій принципи, методи, правила тлумачення конвенційних норм, які вироблені ЄСПЛ. При цьому судова практика національних судів України свідчить про те, що при вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, ними використовуються різні критерії її визначення [9; 10]. Зазначене свідчить, по-перше, про відсутність єдності судової практики. По-друге, спосіб тлумачення і застосування національного законодавства щодо питання суттєвої шкоди породжує наслідки, що не відповідають принципам Конвенції, як вони тлумачаться у зв'язку з практикою ЄСПЛ.

Наслідками вищезазначеного є перевантаженість національних судів справами, в яких позивачі не зазнали суттєвої шкоди; відмова національними судами позивачам в поновленні їх порушених прав та / або свобод через оцінку наявності або відсутності суттєвої шкоди за критерієм «спричинені матеріальні збитки» та вимір таких збитків неоподатковуваним мінімумом доходів громадян.

Д. Белов слушно зазначає, що Основний Закон має відповідати потребам життя, суспільного буття. «Що ж стосується розуміння гомеостазису щодо правової матерії, то мова йде про відповідність Основного Закону потребам життя, суспільного буття, тобто про зовнішній фактор відповідності конституційно-правової норми. <...> Гомеостазис у конституційному праві розглядається як джерело забезпечення стабільності Конституції України, галузі конституційного права і всієї правової системи України. Фактор, що забезпечує відповідність формального закону (в тому числі і Конституції) реальним потребам суспільного життя. При цьому гомеостазис відрізняється від інших факторів, що забезпечують стабільність тих чи інших соціально-політичних процесів, наявністю системоутворюючих начал, внутрішнім взаємозв'язком і взаємозалежністю елементів конкретної системи. Гомеостазис конституційного права з точки зору теорії породжений тією особливою роллю, яку відіграють ця галузь і наука у всій правовій системі будь-якої держави. Постановка питання про гомеостазис практики конституційного права України викликана нестабільністю вітчизняної Конституції і всього конституційно-правового законодавства в цілому». Відповідно, і законодавство України, яке розвиває положення Конституції України, так само має відповідати таким потребам [11, с. 447–448].

Отже, для науки конституційного права актуальним нині є розробка виваженої, науково обгрунтованої концепції суттєвої шкоди, а також формулювання визначення принципу “*de minimis non curat praetor*” та виявлення його структурних елементів для його імплементації.

Інше, не менш актуальне питання конституційно-правового забезпечення права кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій – виконання рішень міжнародних судових установ в частині вжиття додаткових заходів індивідуального характеру. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [12] державна виконавча служба упродовж десяти днів з дня надходження документів, зазначених у п. б ч. 3 ст. 7 зазначеного Закону відкриває виконавче провадження. З метою забезпечення відновлення порушених прав Стягувача, крім виплати відшкодування, необхідно вжити додаткових заходів індивідуального характеру.

Водночас законодавство України не містить зобов'язання державної виконавчої служби повернути майно, яке було описане, арештоване державним виконавцем та передане на відповідальне зберігання іншій особі / іншим особам, на попереднє місцезнаходження. Так, ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» [13] закріплює право особи, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту (п. 1 ст. 60). У ч. 2 ст. 60 зазначеного Закону міститься процедура зняття арешту з майна у разі прийняття судом рішення про зняття арешту з нього, а в п. 3 ст. 60 – в іншому випадку: зняття з майна боржника арешту за постановою начальника відповідного відділу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, якщо виявлено порушення порядку накладення арешту. Також в Законі України «Про виконавче провадження» не закріплено процедуру повернення майна, на яке був накладений арешт, власникові.

К. Музичук слушно зазначає, що, коли результати використання закону не дають змогу передбачити результат його дії за конкретних умов, є серйозна загроза свавілля, тобто порушення норм демократії [14, с. 5]. ЄСПЛ в рішенні у справі «Гертель проти Швейцарії» від 25 серпня 1998 р. [15] зазначає, що «норму не можна вважати «законом» <...> якщо її не сформульовано з достатньою чіткістю» (п. 35).

При цьому в порушенні принципу справедливості в Україні усталеною є така судова практика: речі, які були виключені з акту опису та арешту майна, повертаються особою, на відповідальному зберіганні у якій вони знаходяться [15; 16]. І державна виконавча служба, і національні суди України обов'язок з повернення майна, яке включає і його транспортування, і передачу власнику та вимагає невиправданих фінансових витрат для зберігача, покладає на самого зберігача. Приклад тому – рішення Краматорського міського суду Донецької області від 24 березня 2016 р. № 234/21072/15-ц, яке, посилаючись на ч. 1 ст. 1212 Цивільного кодексу України, зобов'язує зберігача повернути власнику речі, які були виключені з акту опису та арешту майна.

Відповідно ж до п. 12 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28 січня 2013 р. № 24-152/0/4-13 [17] «шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю державного виконавця, підлягає відшкодуванню в порядку, передбаченому цивільним законодавством. Відповідно до статті 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Згідно з частиною другою статті 87 Закону України «Про виконавче провадження» збитки, завдані державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час проведення виконавчого провадження, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому законом. Відповідно до частини третьої статті 11 Закону України «Про державну виконавчу службу» шкода, заподіяна державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час виконання рішення, підлягає відшкодуванню у порядку, передбаченому законом, за рахунок держави.

Отже, обов'язок з повернення речей, які були вилучені державною виконавчою службою та передані на відповідальне зберігання, має бути покладено на Державну виконавчу службу. Для цього необхідно ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» допов-

нити п. 7, який слід викласти у такій редакції: «Майно, з якого знято арешт, державна виконавча служба передає власникові. Державний виконавець вилучає це майно у зберігача і передає його власнику, про що складає акт передачі. У разі знищення майна, що має бути передане власнику в натурі, державний виконавець складає акт про неможливість передачі майна, що є підставою для звернення власника до суду за захистом своїх прав.

У разі письмової відмови власника від одержання майна державний виконавець під розписку повертає зазначене майно зберігачеві, а в разі його відмови прийняти це майно на зберігання – призначає зберігачем іншу особу, яка одержує за зберігання майна винагороду, розмір якої визначається угодою між зберігачем та державним виконавцем, та складає акт про відмову власника прийняти майно».

Висновки. Дослідження дає змогу дійти висновків, що напрямами вдосконалення конституційно-правового забезпечення права кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій є такі.

1) Визначення поняття суттєвої шкоди, якої зазнав заявник, та виявлення взаємопов'язаних критеріїв оцінки її наявності або відсутності.

2) Імплементация принципу “de minimis non curat praetor”.

3) Закріплення обов'язку передачі власнику майна, з якого знято арешт, державною виконавчою службою та процедури такої передачі у законодавстві України. Запропоновано ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» доповнити п. 7, який викласти у такій редакції: «Майно, з якого знято арешт, державна виконавча служба передає власникові. Державний виконавець вилучає це майно у зберігача і передає його власнику, про що складає акт передачі. У разі знищення майна, що має бути передане власнику в натурі, державний виконавець складає акт про неможливість передачі майна, що є підставою для звернення власника до суду за захистом своїх прав.

У разі письмової відмови власника від одержання майна державний виконавець під розписку повертає зазначене майно зберігачеві, а в разі його відмови прийняти це майно на зберігання – призначає зберігачем іншу особу, яка одержує за зберігання майна винагороду, розмір якої визначається угодою між зберігачем та державним виконавцем, та складає акт про відмову власника прийняти майно».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Забокрицький І. Міжнародно-правові акти як джерела конституційного права : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Ужгород, 2015. – 20 с.
3. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина / [Ю. Бисага, М. Палінчак, Д. Белов, М. Данканич]. – Ужгород : Ліра, 2003. – 55 с.
4. Дешко Л. Право кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, як самостійне суб'єктивне юридичне право / Л.Дешко // Публічне право. – 2012. – № 2. – С. 155–161.
5. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations / L. Deshko // Вестник Пермского университета. – 2014. – №1. – С. 332–336.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 жовтня 1950 р. // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270–302.
7. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Пленум вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2011 р. // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.

8. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.

9. Узагальнення судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судове провадження щодо яких триває понад 6 місяців : Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002740-13>.

10. Дешко Л. Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини / Л. Дешко // Публічне право. – 2012. – № 4. – С. 167–173.

11. Белов Д. Парадигма українського конституціоналізму : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Ужгород, 2012. – 523 с.

12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

13. Про виконавче провадження : Закон України від 21 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

14. Музичук К. Принцип передбачуваності в роботі суду як важлива вимога демократії / К. Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2015. – № 7. – С. 1–17.

15. Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

16. Рішення Кіровського міського суду Луганської області у справі від 2 липня 2012 р. № 1209/1613/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25246308>.

17. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28 січня 2013 р. № 24-152/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v-152740-13>.

